

פרשת וארא

כבודם של יעקב ושל עמרם

ו, כ וַיִּקַּח עֲמֶרְם אֶת־יְזוּכָבֵד דֹּדְתוֹ לְוַלְאֵשָׁה

זה לשון בעלי התוספות:

לפי שנוולד (משה) מדודתו של אביו, לא נכתב כרת בערות דודתו מפני כבודו. וזהו שיסד הפיוט (ר' אליהו הזקן באזהרות שלו): אחות אב על כל נעלם - תכסך בושה ונכרת לעולם, עכ"ל.

כוונת בעלי התוספות לשאלה שעמדו עליה גדולי הראשונים (ראב"ע, רבינו בחיי) והיא: בפרשת אחרי מות (ויקרא פרק יח) כתובה פרשת איסורי עריות. במקביל, בפרשת קדושים (פרק כ), כתובים העונשים על העריות שבפרק יח. תמוה, שבפרק כ' לא הוזכר העונש על איסור שתי אחיות בחייהן, וכך לא כתוב העונש על איסור דודתו (אחות אביו), אף ששניהם כתובים כאיסורי עריות בפרק יח, ובשניהם העונש הוא כרת. כפי שנלמד בתורה שבעל פה.

וזה לשון ראב"ע:

לא הזכיר עונש אחות אב, גם לא הזכיר עונש שתי אחיות, והמשכיל יבין, גם דברי הקבלה אמת, עכ"ל.

וזה לשון רבינו בחיי (ויקרא כ, כא):

והנה כל העריות שהוזכרו בפרשה זו [של עונשים] כבר הזכירם למעלה בסדר אחרי מות, אבל שם הזכירם בלאו ולא הזכיר העונש כלל, וכאן חזר ושנה בהן כדי להזכיר העונש, והזכיר את כולן חוץ משתי אחיות לכבוד יעקב, עכ"ל.

אותה בעיה עמדה גם לפני ראב"ע וגם לפני רבינו בחיי המתיחס לדבריו, ואשר במקום 'המשכיל יבין' כתב 'לכבוד יעקב'. על זאת תמה האברבנאל:

ולחנם רמז הראב"ע ד'לא הזכיר עונש אחות אב ולא עונש שתי אחיות והמשכיל יבין', שרצה בזה מפני כבוד עמרם וכבוד יעקב [כפי שהוסיף רבינו בחיי אחרי דברי ראב"ע], שנשא עמרם את דודתו ויעקב שתי אחיות, לא נזכרו בתורה ענשיהם, ואין טעם בזה [כלומר, אין כל צורך בהסדר הזה של 'כבוד יעקב' – בלי לפרש את המושג, כפי שיראה להלן] כי קודם נתינת התורה היה בלתי אסור מה שנאסר אחר כך... עכ"ל.

ברור כי לפני מהרי"א הדרא קושיא לדוכתה: מדוע ברשימת העונשים שבפרק כ' הושמט ציון עונש כרת אצל שתי עבירות אלה (שתי אחיות ודודתו). עיין שם בהמשך פירושו.

אם כן עלינו לעיין עיון של ממש בטעם הראב"ע כפי שפירש אותו רבינו בחיי בענין כבודם של עמרם ושל יעקב. ואנו שואלים: בעצם מה הועילה התורה בהשמטתה מן הטקסט של התורה שבכתב את עונש הכרת בשתי עבירות הללו משום כבודם של שני גדולים אלה, הרי האיסור מפורש בתורה (ויקרא פרשת אחרי) גם בלי העונש, ובהכרח יש לומר כטעם האברבנאל, שקודם מתן תורה שאני, כאשר אז היה "בלתי אסור מה שנאסר אח"כ! ועוד, היות "ואין עונשין אלא אם כן מזהירין", ברור שאם כן מזהירים בודאי עונשים, הלומד תורה בהכרח ישאל מה בעצם עונשם של אלה העוברים עבירות אלו, ויעקב ועמרם ביניהם, ושוב מה הועילה התורה לכבודם?! הרי כל לומד תורה יודע שהם עברו על עבירה אשר אחרי מתן תורה נאסרה באיסור כרת. ובכלל, למאי נפקא מינה אם מקור העונש הוא בפשוטו של מקרא או ע"י תורה שבע"פ. העונש ידוע, ובמילא בעיית כבודם של יעקב ועמרם לא נפתרה.

נראה כי הסבר הענין הוא כדלקמן: כדי להקים את בית ישראל בצורה ובאופן הדרושים, התיר הקב"ה לאבות האומה דברים מסוימים אשר נאסרו אח"כ בזמן מתן תורה, ואשר אף לפני מתן תורה היו האבות נוהגים בהם איסור. איסור זה שהיו נוהגים בהם האבות, "ותרייג מצוות שמרתי", היה בבחינת "אינו מצווה ועושה", ולכן קל היה הביטול למטרה נשגבה מסוימת. ניתן אף לומר שהאבות היו מעין מצווים ועושים, "כִּי יִדְעֻתִּי לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת־בְּנָיִי וְאֶת־בָּיתוֹ אֲחֲרָיו", "וַיִּשְׁמַר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי חֲקוֹתַי וְתוֹרָתִי", ואז קיבלו היתר מיוחד מאת הקב"ה המצווה, בחינת הפה שאסר הוא הפה שהתיר. ברור כי

עדיף לאדם הזקוק ל"היתר" לא להזדקק להיתר בדבר חמור. עצם ההזדקקות לעבור (אמנם בהיתר) עבירות חמורות, מעידה בהכרח על עצם הרמה הרוחנית של האדם אשר קיבל את ההיתר. כי אילו עמד ברמה רוחנית גבוהה יותר, לא היתה ההשגחה העליונה מטילה עליו לעבור עבירות אפילו "בהיתר", כאשר הן פוגעות ברוחניותו עקב חומרתן. היסוד המונח בגישתנו בסוגיא זאת היא דברי חז"ל שאין אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חבירך' (שבת ד, א). מבינים אנו, אפוא, כי הקב"ה לא יצוה על האדם לעבור עבירה אף לשמה, אם על ידי כך תהיה פגיעה בדרגתו הרוחנית.

דומני שיסוד זה, שהעמדנו כבסיס להבנת 'מפני כבודם של' מציינו בלשונו המיוחדת והייחודית של המהר"ל, כפי שביאר בפירושו 'גור אריה' על התורה, ובספרו 'תפארת ישראל' שם חזר על דבריו בהציגו לפנינו את שתי התשובות שאנו מביאים כאן מתוך פירושו לתורה. וכך כותב המהר"ל (גור אריה בראשית מו, י ד"ה ושאל בן הכנענית):

...ואל יקשה לך למה נחשב ליעקב לגנאי מה שנשא שתי אחיות, כדאיתא בפרק ערבי פסחים (ק"ט, ב), שלא ירצה לברך לעתיד מפני שנשא שתי אחיות. אין בזה קשיא, כי זה הוא הגנאי, כי לא הותר ליעקב שתי אחיות רק בשביל שלא ניתנה התורה לו [אלא לבני ישראל על ידי משה], וזה ידע יעקב, ומפני שהותר לו דבר כזה בשביל שלא נצטווה, אע"ג שעל ידי רוח הקודש עשה, גנאי הוא, דסוף סוף דבר זה יהיה נאסר כשתינתן התורה, ואם (=ואילו) ניתנה התורה לא הותר דבר זה ליעקב, שלא מצאנו שיהיה איסור ערוה נדחה [אחרי מתן תורה].

ומוסיף המהר"ל:

אמנם אני מפרש באותו מדרש שלכך לא רצה יעקב לברך מפני שהיה יעקב מוכן לדבר שיהיה נאסר בסוף, שידע יעקב כי ראוי לו שתי אחיות על פי רוח הקודש, וזה קצת גנאי שיהיה מוכן לדבר שיהיה נאסר. ולא כן יצחק, אע"ג שהיה מותר לו גם כן שתי אחיות, לא היה מוכן לדבר שיהיה נאסר. וזה הדבר שגרם שלא רצה (יעקב) לברך, ודבר גדול הוא זה, וזה נראה ברור מאוד, וזה עיקר פירוש הדבר כאשר תעמיק בו, עכ"ל המהר"ל.

ונראה לבאר את דבריו, לפירושו הראשון, הגנאי היה עצם הדבר שלא נמצא יעקב ראוי שתינתן תורה על ידו. לפירושו השני שעדיף בעיניו, אמנם הותר בדיעבד ליעקב אבינו לשאת שתי אחריות בחייהן, דבר אשר יאסר בזמן מתן תורה לבני ישראל, ואשר ממילא יעקב עצמו היה ראוי להימנע ממנו בזמן ש"תרי"ג מצוות שמרתי". אולם רוצה התורה שנדע את חומרת העבירה אותה אמנם התיר הקב"ה למען לבנות את בית ישראל על אותם יסודות איתנים שיודע העתידות מעיד עליהם כי נחוצים הם לאומה זו.

יש חשיבות גדולה שנדע את חומרת העבירה שהקב"ה התיר ליעקב אבינו ולעמרם, כי חומרה זו מגלה לנו עד היכן אפשר היה ליעקב לעבור על דברי תורה בלי לפגום בדרגתו השרשית והאמתית. היות ודרגת כרת הכתובה בתורה שבכתב חמורה מדרגת כרת הנלמדת בתורה שבעל פה (כפי שייראה להלן במשנת הנצי"ב), חשוב שהתורה תגדיר בדיוק את חומרת האיסור שהותר, וממילא את דרגתם האמיתית של יעקב ועמרם. אילו היה צורך להתיר להם איסור כרת בדרגת "הַפְּרַת תְּפִירָה" (במדבר טו, לא), או "וְנִכְרְתָהּ" (בראשית יז, יד), (כפי שייראה להלן במשנת הנצי"ב), היה זה מוריד אותם מדרגתם האמיתית והשרשית. יוצא אפוא, שדרגת האיסור שהותרה להם היא המעידה על דרגתם האמיתית. הקביעה שהותר להם לעבור 'רק' על איסור כרת בדרגת תורה שבעל פה, היא היא כבודם של יעקב ושל עמרם, כאשר היא קובעת גם כן את ה'קו האדום' שאותו אי אפשר היה לעבור. האמת המוחלטת אודות דרגם היא היא כבודם, נראה לומר כי לזה התכוונו גדולי המפרשים כאשר דיברו על 'כבודם של יעקב ועמרם'. לא 'להסתיר' באה התורה (ועיין להלן כיצד התורה 'מסתירה' מאתנו את המועד הנכון של מות תרח אבי אברהם) אלא לקבוע באמת המידה המוחלטת ('ססמוגראף') של התורה את דרגתם הרוחנית האמיתית של הענקים הגדולים הללו.

כי זאת לדעת (הדברים דלהלן בנויים על היסודות האיתנים שהניח הגאון הנצי"ב בפירושו 'עמק הנצי"ב' לספרי בסוגית פסח שני, פיסקא יא, עמודים רי"ט עד רכ"ב, אשר בעקבותיו נראה לנו לבאר כדלקמן). עונש כרת מופיע בארבע דרגות שונות הקשורות (והתלויות) בעומק פשוטו של מקרא, א) "הַפְּרַת תְּפִירָה הַנֶּפֶשׁ הָהוּא" - עונש כרת כפול, גם בעולם הזה וגם בעולם הבא. ב)

"וְנִכְרְתָהּ הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת" - או בעולם הזה או בעולם הבא. ג) "יִכְרֹת ה' לְאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂנָה עֵר וְעֵנָה" (מלאכי ב, יב), דהיינו "כרת" בדברי נביאים, שהיא 'נמוכה' וקלה יותר מזו הכתובה בתורה שבכתב. ד) עונש כרת הנלמד בתורה שבעל פה, הוא 'הנמוך' יותר בעוצמתו. כבודו של עמרם מתבטא אפוא, בכך שהכרת שהותר לו היה מן הדרגה הנמוכה והפחות חמורה. דרגתו הרוחנית של עמרם היתה כה גבוהה, שרק את עונש הכרת הנמוך ביותר אפשר היה כביכול להתיר לו למען עם ישראל. אי כתיבת עונש כרת על איסור דודתו, דהיינו קביעת התורה שזהו עונש כרת 'קל', בודאי ובודאי מביאה בזה כבוד לעמרם. אי הכתיבה לא באה להסתיר דבר מאתנו, כי אם לגלות לנו את האמת אודות עוצמת העונש בעבירה זאת, וממילא נמצאנו למדים דבר חשוב אודות דרגתו וכבודו של עמרם. התרת כרת עוד יותר חמור היתה פוגעת בדרגה הרוחנית של עמרם, ואין אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חברך' (קידושין נח, ב). אילו היה צריך שיעברו על איסור כרת בדרגה חמורה ממה שנדרש מעמרם, כך שהיה בזה משום פגיעה בדרגתו הרוחנית, היה הדבר נמנע, ועל הקב"ה היה כביכול מוטל לדאוג להקמת בית ישראל באמצעים אחרים ועל ידי שליחים אחרים.

כבודם של צדיקים כך בגנותם של רשעים. אי כתיבת עונש בתורה מציינת כבוד לצדיקים, ואילו כתיבה מפורשת בתורה אודות רשעים מציינת ומדגישה את גנותם. בסוגית "וַיֵּצֵא בֶן-אֵשָׁה יִשְׂרָאֵלִית וְהוּא בֶן-אִישׁ מִצְרִי... וְשֵׁם אָמוֹ...". כאשר אין התורה מציינת את שם ה"בן" - "וַיִּקַּב בֶּן-הָאִשָּׁה הַיִּשְׂרָאֵלִית אֶת-הַשֵּׁם וַיִּקְלָל...". נשאלת השאלה מדוע נמנעה התורה לציין את שמו של המקלל. על זה משיב בעל אור החיים הקדוש (ויקרא כד, י ד"ה ואיש הישראלי)... ואין הקב"ה חפץ לגנות אדם, ומה גם בתורה שנשאר הרושם לעולם ועד... עכ"ל. בסוגית עמרם אבי משה, 'ועמרם גדול הדור היה', נמנעה התורה מלציין את חומרת העבירה, וכן ב"וַאִישׁ הַיִּשְׂרָאֵלִי", אשר בגללו קילל "בֶּן-הָאִשָּׁה הַיִּשְׂרָאֵלִית", נמנעה התורה מלציין את שמו של האיש, כי מה שכתוב בתורה עושה 'רושם לעולם ועד' בדרגה של נצח. ככל שחמורה היתה העבירה של אותו בן ישראלית, לא הגיעה לידי העוצמה המחייבת והמציינת כתיבה בתורה שבכתב. כך ציון התורה שעמרם נשא את דודתו לאשה כדי להוליד ממנה את משה אהרן ומרים, מעיד לפנינו שדרגתו הרוחנית היתה כזאת

שאי אפשר היה להתיר לו איסור כרת בעוצמה יותר חמורה. זהו כבודו של עמרם!

מגנות סתומה בכתוב, נבין גנות מפורשת. אצל תרח אבי אברהם כתב רש"י (בראשית יא, לב ד"ה וימת תרח בחרן): כשיצא אברם מחרן עדיין נשארו משנותיו [של תרח] הרבה, ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברהם? שלא יהא הדבר מפורסם לכל ויאמרו לא קיים אברהם את כבוד אביו שהניחו זקן והלך לו, לפיכך קראו מת... עכ"ל. מקראות מלאים מלמדים שתרח היה בן 145 (75 + 70) כאשר יצא בנו לארץ כנען, ולכן קשה לרש"י מדוע כתוב כאן שכבר מת, כאשר יש לו עוד ששים שנה (205 פחות 145) לחיות? על תשובת רש"י 'שלא יהא הדבר מפורסם', מקשה המהר"ל:

...וכי ניתנה התורה לשוטים שלא יחשבו את שני הדורות [70 + 75 = 145, וכן 205 פחות 145 = 60]... אלא לומר כי אין כאן [בעיה של] כבוד אביו... וכאן לא היה אברהם קשור עם תרח... ומפני זה מקדים הכתוב את מיתתו של תרח... עכ"ל.

כלומר, כתיבת מיתתו של תרח בזמן שטרם מת מבחינה פיזית (יש לו עוד ששים שנות חיים) באה ללמד את גנותו של תרח, בזה שהוא כבר אינו נחשב כאביו של אברהם, ממילא אברהם אינו חייב במצות כיבוד אב. לאברהם יש דין ומעמד של גר צדק, אשר כבר אינו נחשב כבנו של אביו מולידו. כתיבת "וימת תרח" במקום הזה באה לשלול ממנו לחלוטין את היחוס שהיה לו כאבי אברהם אביו. המאמץ האדיר שעשה אברהם בעבודת השם ובהתדבקותו עמו, ניתק לחלוטין את הקשר של אב ובן. כאן התחלה חדשה בדין גרות, אשר כקטן שנולד דמי.

אצל עמרם ויעקב סתמה ולא פירשה התורה את העונש על המעשה שעשו, אצל פרשת המקלל סתמה ולא פירשה התורה את זהותו של "האישי", ואילו אצל תרח, לא רק שלא סתמה, אלא אף כתבה מיתתו קודם זמנו, כדי ללמד את מלוא הגנות של האב תרח, הנובעת ממלוא השבח של בנו אברהם. על פי פירוש זה של המהר"ל מתורצת קושיתו של החתם סופר, מנין לחז"ל שגוי שהתגייר כקטן שנולד דמי. כך נראה לפי עניות דעתי. (המשך חכמה עונה על קושיית החתם סופר ממקרא מלא (דברים ה, כו) "שובו לְכֶם לְאֶהֱלֵיכֶם", עיין שם).